

KİTABİ DƏDƏ QORQUD DASTANIN YENİ ƏLYAZMASININ (13-CÜ BOYUN) TƏDQIQI VƏ NƏŞRİ

Aidə Yaşar qızı Əzimova

BDU, Dədə Qorqud ETL,

azimova.aida@mail.ru

XÜLASƏ

“Dədə Qorqud” epos ənənəsinin “Kitabi-Türkmən lisanı” oğuznamə əlyazmanının 2019-cu ildə müxtəlif adlarla üç nəşri və bu nəşrlərlə bağlı Türkiyədə, Azərbaycanda meydana gələn araşdırmalarla yeni beşinci mərhələsi başlanmışdır. Bir müddət öncə Türkiyə tədqiqatçısı prof. Mətin Ekici elm aləminə “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni əlyazmasının tapılması xəbərini duyurdu. Yeni əlyazmanı “Kitabi-Dədə Qorqud”un üçüncü nüsxəsi adlandıran alim mətnin, əsasən, soylamalardan və bir yeni boydan ibarət olduğunu göstərdi. “Boy”u “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” adlandıran M.Ekici onun “Kitabi-Dədə Qorqud”un 13-cü boyu olduğunu bəyan etdi.

Açar sözlər : Epos, dastan, Mətin Ekici, Qorqudşünaslıq, boy, araşdırma,

Hər bir xalqın, millətin ədəbi-bədii irsində elə dəyərlər olur ki, üzərindən əsrlər keçsə də, bu bədii nümunələrin dəyəri azalmır. Mədəniyyət tariximizdə bu cür ədəbi dəyərlərdən biri, bəlkədə, birincisi “Kitabi-Dədə Qorqud” eposudur. Bu möhtəşəm abidə dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilmiş, dastanla bağlı müxtəlif aspektlərdə tədqiqatlar aparılmış, nəticədə türkologiyada “qorqudşünaslıq” məktəbi yaranmışdır. Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illərdə milli-mədəni, tarixi sərvətlərimizin, o cümlədən də yazılı abidələrimizin tədqiqi, təbliği ilə bağlı işlərə diqqət daha da artırılmış, bu sahədə xeyli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ulu öndərin göstərişi ilə xalqımız 1997-ci ilin aprelində “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsinin 1300 illiyini geniş bir şəkildə, yüksək səviyyədə qeyd etmişdir. Xalqımızın milli kökünə, tarixinə, dilinə, ədəbiyyatına, etnoqrafiyasına verilən belə yüksək qiymət bu sahələrin, o cümlədən “Dədə-Qorqud” eposu ilə bağlı araşdırmaların canlanmasına, xüsusən gənc tədqiqatçıların bu sahəyə marağının, meylinin artmasına gətirib çıxardı.

Məlum olduğu kimi eposun iki nüsxəsi mövcuddur. Vatikan və Drezden. Dastanın Drezden nüsxəsi haqqında ilk mülahizələr W.Barthold və onun

tələbəsi Y.Yakubovskiyə məxsusdur. O, eposun Osmanlı dövlətinin yaranmasından öncəki bir zamanda kitab halına salındığını qeyd etmişdir. Bir nüansı da qeyd edək ki, "Osmanlı dövlətinin Kiçik Asiyada tam bərqərar olması Sultan I Bəyazid zamanında (1389 — 1402) baş vermişdir. Bu qeyd olunanları nəzərə alsaq də kitabımızın bu nüsxəsinin "Müqəddimə" bölməsində Osmanlıların hakimiyyətə gəlməsinə işarə vardır "(6, s. 83).

Məlum olduğu kimi, 70 ildən çox Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olmuşdur. Bu zaman çərçivəsində bir millət olaraq Azərbaycan xalqı milli məmindən, milli şüurundan uzaqlaşdırılmağa çalışılmışdır. Bir çox sahədə yasaqlar qoyulmuşdur. Təbii olaraq bu qadağalar ədəbi düşüncədə də özünü göstərirdi. "Kitabi Dədəm Qorqud" abidəsi də yasaqlanmış kitablar sırasında idi. SSRİ zamanında Azərbaycan xalqının maddi və mənəvi mədəniyyəti, tarixi ilə bərabər xalqın kimliyi də yasaqlanmışdı. Əgər Sovet alimləri "Dədəm" sözünü işləmiş olsaydılar onda dolaysı yolla türklüyü qəbul etmiş və Türk olduqlarını təsdiq etmiş olardılar. Hətta bu məsələni "həll" etmək üçün bir sıra alimlərimiz müxtəlif araşdırmalar aparmışlar.

M.Ergin və S.Əliyərli isə haqlı olaraq "Drezden" nüsxəsini aydın hərəkətsiz, Vatikan nüsxəsi qədər səliqəli olmayan və bizə məlum olan ilkin nüsxə hesab etmişlər. M. Erginin fikrincə, "Drezden" əlyazması "Vatikan" əlyazmasından öncə yazılmışdır. Çünki, "Drezden" nüsxəsindəki bir neçə söz səhvi eyniliklə "Vatikan" nüsxəsində də təkrar olunub (7, s. 68-69). Səhra Türkmən əlyazması isə Drezden və Vatikan əlyazmalarından sonra qələmə alınmışdır.

Epos ilk dəfə 1815-ci ildə alman şərqşünası Fridrix fon Ditstərəfindən araşdırılmışdır. Şərqşünas alim "Kitabi –Dədə Qorqud" haqqında məlumat vermiş, ilk elmi fikir söyləmiş və dastanın "Basatın əjdahanı öldürdüyü boy"u alman dilinə tərcümə etmişdir. Bu sənət əsəri sonradan dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunmuş, Ankarada, Bakıda, İstanbulda, Sankt-Peterburqda, Londonda, və başqa şəhərlərdə dəfələrlə nəşr edilmişdir.

2019-cu ilin aprel ayında "Dədə Qorqud"un yeni üçüncü əlyazmasının tapılması xəbəri yalnız qorqudşünasları deyil, bütün Şərq elm aləmində sensasiyaya səbəb oldu.

"Dədə Qorqud"un 13-cü boyu haqqında məlumat uzun müddətdir ki, dünya qorqudşünaslığının diqqət mərkəzindədir. 1936-cı ildə görkəmli türkoloq Bəkir Çobanzadə tərəfindən Sankt-Peterburq Şərqşünaslıq İnstitutunda Dədə Qorqudun yeni boyunun tapılması haqqında məlumat verilmişdi. Tapıntı

haqqında professor Bəkir Çobanzadə Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun dilçi alimləri qarşısında çıxış edərək, geniş məlumat vermiş, qərara alınmışdır ki, 13-cü boy SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının Xəbərlərində dərc edilsin. Bu xəbər dünya mətbuatına da yol tapmış, ilk dəfə M.Ə. Rəsulzadə Berlində nəşr olunan "Ana dili" jurnalında bu tapıntı haqqında məlumat vermişdir. Lakin 1937-ci ildə dünya şöhrətli alim Bəkir Çobanzadə repressiya qurbanı olaraq güllələndi. Onun əlyazmaları, Dədə Qorqudun 13-cü boyu və görkəmli alimin 1936-cı ildə yazdığı "Kitabi-Dədə Qorqudun ədəbi-lingvistik təhlili" adlı əsəri müsadirə edildi (Sonradan Dədə Qorqudun 13-cü boyu haqqında məlumat verilməmiş, həmin əlyazmanın taleyi və B. Çobanzadənin əsəri indiyə qədər naməlum qalmışdır).

Elm aləminə yeni olan əlyazma haqqında ilk məlumatı Türkiyənin Bayburt Universitetində keçirilən "Dünya Mədəni Mirası Dədə Qorqud" beynəlxalq konfransında (25-27 aprel 2019) Ege Universitetinin professoru Mətin Ekici vermişdir. O, "Dədə Qorqud"un yeni 13-cü boyunu - "Salur Qazanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsi" adlı boyu elmi ictimaiyyətə təqdim etmişdir.

Əlyazmanın sahibi olaraq İranın Türkmən Səhra bölgəsinin Gənbət şəhərində yaşayan Vəli Məhəmməd Xoca olması qeyd edildi. Onun, Azərbaycan türkü olması və atasının vəsiyyətinə görə 15 ildən çox bir zamanda türkcə yazılmış əlyazmalar topladığı və əlyazmalar kitabxanası yaratması barədə məlumat verildi. Öldə etdiyi qazanla kitabxanasını zənginləşdirən Xoca indi burada yaşı 200 ildən yuxarı 132 əlyazmasının olduğunu deyir. Dədə Qorqud əlyazmasını isə Tehranın İnkilab kitab bazarının Hünər kitab evindən təsadüfən, əlyazmanı satmağa gəlmiş və adının çəkilməsini istəməyən bir adamdan alıb. Əlyazmanı satan şəxsin sözlərinə görə, onun ailəsi Qacar sülaləsindəndir və bu əlyazması Ağa Məhəmməd Şah Qacarin kitabxanasından yadigar qalıb.

Qorqudşünaslar təzə əlyazmanı tapıldığı əraziyə uyğun olaraq "Türküstan nüsxəsi", "Türkmən Səhra nüsxəsi", "Dədə Korkut Kitabının Gənbət Yazması" və s. şəkildə adlandırdılar. Yeni əlyazma 31 vərəq, 62 səhifəlik bu əlyazmanın cildi yoxdur, yazının üstünə kitabın adı yazılmayıb. Qeyd etdiyimiz kimi, əlyazmanın cildi yoxdur. Tanrıya, peyğəmbərə müraciət, Məhəmməd ümmətinin tərifi birinci səhifənin kitabın başlanğıcı olduğunu bildirir. Dik cizgiləri qısadır, hərflər bir az sağa, geriye yatıqdır. Hərflər sanki asılmış kimi düzülüb. Hər səhifədə 14 sətir var. Durğu işarələri yoxdur. Cümlələr bir-

birindən aralıqla (boş yer) ayrılır. Bəzi cümlələr çox qısa, bəziləri çox uzundur. Hər bölümdəki cümlənin son sözü yeni bölümdə ya təkrarlanır, ya da buradakı ilk sözlə qafiyə olur. Yeni boy - “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” boyu 48-ci səhifədən başlayır və kitabın sonunda bitir.

Qısa bir zaman aşımında Türkiyədə əlyazmanın müxtəlif adlarla 3 variantı nəşr edilmişdir: “Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası. Soylamalar ve 13-cü boy Salur Qazanın yeddi başlı ejderhani öldürməsi”- Hazırlayan Ekici Mətin; “Dede Korkutun üçüncü əlyazması. Soylamalar ve iki yeni boy ile Türkmen Sahra Nüshası”- Hazırlayan Yusuf Azmun; “Dede Korkut Kitabının Günbət Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkibasım” - Hazırlayanlar Nasser Khaze Shahgoll, Vallollah Yaghoobl, Shahrouz Aghatabal, Sara Behzad.

Lakin bir nüansı da qeyd edək ki, əlyazmasındakı boyların sayı tədqiqatçıların fikir ayrılığına səbəb olmuşdur. Tanınmış türkşünas alim, professor Yusif Azmunun fikrinə görə, “Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazmasında iki boy var, professor Mətin Ekici, Əhməd Bican Ərcilasun, Nasir Şahqulunun fikirlərinə görə isə əlyazmada tək bir boy var - “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” boyu (səh. 48-61).

Əlyazmanın əvvəli (səh.1–48) 13-cü boyu hazırlıqdır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin nüfuzlu “Türkologiya” jurnalı (Baş redaktor akademik Kamal Abdulladır) 2019-cu ildəki 2-ci nömrəsində türkşünas alimlər Metin Ekici, Ahmed Bican Ərcilasun və Ali Duymazın məqalələrini müzakirə və diskussiya başlığı ilə elmi ictimaiyyətə təqdim etdi.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademiki Kamal Abdulla, AMEA-nın müxbir üzvü Kamran Əliyev və professor Ramiz Əsgər yeni tapılmış əlyazma ilə bağlı qiymətli fikirlər söylədilər.

“Dədə Qorqud”un yeni tapılan üçüncü əlyazması (“Kitabi- Türkmen lisani”) öz poetik strukturu etibarilə XIV-XV əsrlərdə yazıya alınmış “Kitabi-Dədə Qorqud”un həm Drezden, həm də Vatikan nüsxəsindən fərqlənir. Yeni tapılmış əlyazma “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni nüsxəsi deyil, “Dədə Qorqud” eposunun Türkmən epoxasında qələmə alınmış abidəsidir. Lakin bəzi məsələlər, xüsusən əlyazmanın hansı əsrə aid edilməsi, XVII-XVIII, bəlkə də lap XIX əsrdə yazıya alındığı mübahisə mövzusu olaraq qalır. “Dədə Qorqud”un yeni tapılmış əlyazması (13-cü boy - “ Salur Qazanın

yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi boyu) başdan-başa Azərbaycanla bağlıdır. Birincisi, əlyazmanın dili açıq-aşkar son dövr Azərbaycan dilidir. Burada Azərbaycan dilinin Təbriz şivələrinin xüsusiyyətləri daha çox müşahidə olunur. İkincisi, əsərin üzü Günəy Azərbaycanda köçürülüb və əlyazması Türkmən Səhra bölgəsinin Günbət şəhərində saxlanılıb. Üçüncüsü, təqdim olunan hadisələr, əsasən Azərbaycan ərazisində vəqə olur. Bunu əlyazmasında işlənən Təbriz, Şirvan, Şamaxı, Naxçıvan, Xalxal kimi Azərbaycan toponimləri də sübut edir.

“Dədə Qorqud” eposunun yeni tapılmış 13-cü boyunun - “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” boyunun tədqiqi və səciyyələndirilməsi, əlyazmanın dilinin müxtəlif cəhətdən araşdırılması böyük maraq doğurur. Əlyazmanın elmi təhlili dilçilərə, xüsusən qorqudşünaslara və dil tarixçilərinə yeni və qiymətli elmi nəticələr əldə etməyə imkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Dede Korkut'un üçüncü əlyazması. Soylamalar ve iki yeni boy ile Türkmen Sahra nüshası. Metin, çeviri, sözlük və upki basım Yusuf Azmun. İstanbul, 2019
2. Kitabı Dədə Qorqud: Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: "Öndər nəşriyyatı", 2004
3. Dədə Qorqud Kitabı (Vatikkannüsxəsi). Bakı: Xan nəşriyyatı, 2018
4. Əliyərli S. S. Tariximiz açıqlanmamış mövzuları ilə. Bakı: " Mütərcim ", 2012
5. Shahgoli N.K., Yaghoobi V., Aghatabai S. Dede Korkut Kitabı'nın Günbət Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkı basım // Modern Türklük Araştırmaları Dergisi Cilt 16. Sayı 2. Haziran 2019, s. 147-379
6. Barthold V. V. Orta Asiya Türk tarihi hakda dersler. Hazr. İsmayil Aka. Ankara, TTK, 2006
7. Ergin M. Dede Korkut kitabı. 2. Baskı. Ankara: TTK, 1989
8. KDQ ensiklopediyası: 2 cildə. I cild, Bakı: Yeni nəşrlər evi, 2000

STUDY AND PUBLICATION OF THE NEW MANUSCRIPT OF KITABI DEDE GORGUD DASTAN (13TH NECK)

Aida Azimova

BSU "Dede Gorgud" ETL, junior scientist

SUMMARY

Key words: Epic, epos, Metin Ekichi, Gorgud studies, research

The new fifth stage of the epic tradition "Dede Gorgud" Kitabi-Turkmen lisani "oguz name human uscript was launched in 2019 with three publications under different names and research on these publications in Turkey and Azerbaijan. Some time ago, Turkish researcher Professor Matin Ekici in the scientific world announced about the discovery of a new manuscript of "Kitabi-Dede Gorgud". Calling the new manuscript the third copy of "Kitabi-Dede Gorgud", scientist showed that the text consists mainly of nobles and one new height. Metin Ekici who called "Boy", "Assassination of the Seven-headed dragon declared that 13th height of "Kitabi-Dede Gorgud".

АНАЛИЗ И ИЗДАНИЕ НОВОЙ РУКОПИСИ (13 ГЛАВЫ) ДАСТАНА «КИТАБИ-ДЕДЕ ГОРГУД»

Аида Азимова

БГУ, НИЛ "Дедэ Горгуд" младший научный сотрудник

Ключевые слова: Эпос, дастан, Метин Экичи, горгудоведение, глава, исследование

В 2019 году начался новый пятый этап в исследованиях проведённых в Турции и в Азербайджане относительно трёх различных изданий рукописи огузнаме «Китаби-Туркмен лисани» принадлежащий традиционному эпосу «Дедэ Горгуд». Недавно турецкий исследователь проф. Метин Экичи известил научный мир об обнаружении новой рукописи «Китаби-Дедэ Горгуда». Назвав новую рукопись «третьим экземпляром» «Китаби-Дедэ Горгуда», ученый сказал, что текст состоит в основном из перечисления родословной и одной главы. Назвав главу «Убийство Салур Казаном семиглавого дракона» профессор Метин Экичи объявил её третьей главой «Китаби-Дедэ Горгуда».